

STM 1952

Striden om Olof Åhlströms musiktryckerprivilegium

Av Albert Wiberg

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikkforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

STRIDEN OM OLOF ÅHLSTRÖMS MUSIKTRYCKERIPRIVILEGIUM

AV ALBERT WIBERG

DET FÖRHÅLLET att Olof Åhlström den 20 maj 1803 fått femton års prolongation på sitt 1788 på tjugu år erhållna privilegium exclusivum till tryckning av musikalier, torde ha förblivit obekant för den stora allmänheten ända till 1808, då den ursprungliga privilegietiden utgick. Åhlströms privilegium omnämndes visserligen icke så sällan under denna tid, men i allmänhet synes man därvid endast ha tänkt på den 1788 utfärdade tjuguariga företrädesrättigheten. Sålunda omnämndes privilegiet 1806 av Pär Aron Borg och Ulric Emanuel Mannerhjerta i en ansökan till Kongl. Maj:t,¹ och det är uppenbart, att dessa två, som voro innehavare av vårt lands första egentliga musikhandel, *Musikaliska Magazinet* i Stockholm, planerade att utvidga sin verksamhet med ett musiktryckeri, så snart det Åhlströmska privilegiet utgått 1808. Det blev därför en obehaglig överraskning detta år för Mannerhjerta — Borg hade vid denna tid utträtt ur firman — då han fann sina planer korsade av det på femton år prolongerade privilegiet. Åhlström befanns ha uteslutanderätt till musikalietryckning ända till år 1823! Mannerhjerta gav dock icke upp saken utan sökte efter en utväg, som enligt hans mening skulle göra det möjligt för myndigheterna att tilldela även honom rätt att i viss utsträckning trycka noter.

Tysken Alois Senefelder (1771—1834) hade på 1790-talet efter åtskilligt experimenterande lyckats fastställa principerna för litografiskt tryck.² Denna reproduktionsmetod fick stor fulländning och snabb spridning, sedan Senefelder fått en skicklig medarbetare i litografen, tonsätaren och nottryckaren Franz Gleissner (1760—1815), som 1798 tryckte det första litografiska nothäftet och 1799 upprättade ett stentryckeri för noter åt den hessiske förläggaren Johann André i Offenbach. Sistnämnde litograf och affärsman och andra liknande företagare utvecklade snart stor skicklighet i att framställa musikalier på litografisk väg. Ryktet härom spred sig snabbt till andra länder och nådde även vårt

land. I en artikel i Stockholms Posten i juli 1803 omtalades exempelvis, att Anton Niedermayr i Regensburg hade bragt till fullkomlighet ett sätt att mångfaldiga musikaliska noter och ritningar, som med den största snygghet och riktighet förenade stor prisbillighet. Man skrev, hette det, på marmorskivor med ett särskilt slags bläck och så snart skivan var färdigskriven kunde avtryck tagas av den i tusental. På detta sätt undvek man graveringens svårigheter och kunde taga avtryck lika lätt som med kopparplåtar. Niedermayr hade tillsammans med en kompanjon, Georg Heinrich Keyser, grundat en Konst-, musik- och bokhandel, som ägnade sig åt sådant litografiskt tryck.¹ I en liknande artikel ett par år senare meddelades, att Senefelder i Augsburg och André i Offenbach redan flera år ägt hemligheten att skriva noter på polerade stensivor och sedan avtrycka dem med ett resultat som om de varit stuckna i koppar eller tenn. I artikeln framhölls dessutom bl. a. hur Franz Johannot i Offenbach börjat använda samma litografiska konst till teckning och målning, i det han ritade landskap och figurer på kalkstenen och därpå kunde taga lika många eller t. o. m. flera avtryck därav än av graverade kopparplåtar.² Enligt en långt senare lämnad uppgift skall Mannerhjerta redan vid denna tid, dvs. före sin ansökan 1809 ha korresponderat med André om möjligheten att införa litografisk musikalietryckning också i Sverige.³ Mannerhjerta hade gjort bekantskap med metoden under sin utlandsresa år 1804,⁴ och han kom på den tanken, när prolongationen av Åhlströms privilegium blev känd, att notframställning på litografisk väg icke kunde ingå i privilegiet, eftersom denna metod icke ännu uppfunnits 1788, då privilegiet utfärdats och knappast heller varit bekant i Sverige i maj 1803, då prolongationen skett.⁵ Följaktligen borde han kunna erhålla rättighet att oberoende av Åhlströms privilegium trycka noter enligt den nya metoden.

Resultatet av dylika överväganden blev, att Mannerhjerta i slutet av juni 1809 efter många tidsödande förberedelser, som tydligen igångsatts

¹ »Ny Uppfinning»: S. P. N:o 152 lörd. den 9 juli 1803.

² »Polyautographie, en ny uppfinning (Ur en Tysk Tidskrift)»: S. P. N:o 134 torsd. den 13 juni 1805. Jfr S. P. N:o 167 onsd. den 27 juli 1803, där ett då nyligen översatt häfte om en ny reproduktionsmetod recenserar. Häftet, som sålunda utkommit 1803, bar titeln *Ny metod att utan maschin och utan kostnad inom några minuter kopiera Bref, Fakturor, Räkningar och i allmänhet allt skrifvel*, öfversätn. fr. 2:a tyska uppl. af C. L. Bergqvist, Stockholm 1803.

³ Mannerhertas skrivelse till Kongl. Maj:t den 12/10 1829. Den finns nu såsom bilaga bland Statskontorets skrivelser till Kongl. Maj:t 1830 (RA).

⁴ Se STM 1943, s. 39 f. — Det är ganska sannolikt, att den nyssnämnda artikeln i Stockholms Posten 1805 införts på tillskyndelse av Mannerhjerta, som icke blott studerat litografiskt musiktryck under sin utlandsresa 1804 utan även redan i sin musikhandel infört noter, som tryckts enligt denna metod.

⁵ Den första artikeln om litografien i Stockholms Posten kom, som vi sett, först i juli 1803.

¹ Jfr Wiberg, A., Stockholms första musikhandel: STM 1943, s. 51 ff. Om prolongationen 1803 av Åhlströms musiktryckeriprivilegium från år 1788 se Wiberg, A., Olof Åhlströms musiktryckeri: STM 1949, s. 129 ff.

² Jfr Berömda yrkesmän: Alois Senefelder (Nordisk Boktryckarekonst XL 1939, s. 268 f.) Utförlig biografi över Senefelder av E. Pfeilschmidt utkom år 1877.

redan föregående år, då det Åhlströmska privilegiets prolongation blev bekant för honom, utarbetade en inlaga till Musikaliska akademien, i vilken han bl. a. anförde, att nottryckningskonsten från en mycket ofullkomlig början utvecklats till allt större fullkomning och att han såsom musikhandlare haft tillfälle att följa framstegen och därför ville redogöra för dem inför akademien. Först ville han framhålla, att notframställning medelst gravyr i koppar, tenn eller en legering av tenn och zink var en gammal uppfinning, som länge använts av t. ex. *I. Hummel* i Amsterdam och *I. Breitkopf* i Leipzig, innan O. Åhlström på 1780-talet börjat sitt musiktryckeri i Stockholm på grundval av denna metod, vilken alltså icke var, såsom Åhlström låtit påskina, någon uppfinning av honom. Åhlström hade f. ö. icke följt med sin tid, vilket till fullo framginge av t. ex. det bifogade exemplaret av Åhlströmtrycket *Ouverturen till Dido och Æneas af Kraus, Lämpad till Piano Forte för fyra händer af Hæffner*. Vad man främst kunde anmärka härvid vore, att själva graveringen var dåligt gjord, särskilt vad den underlagda texten beträffade, att metallen i plåtarna vore för lös och genom tillblandningen av bly gäve papperet ett mörkt och smutsigt utseende, att svärtan var av dålig sammansättning — så att den icke fäste tillräckligt, var blek och fläckade ner papperet och var för litet blandad, så att oljan flöt omkring och orsakade gula fläckar, vilket gjorde notläsningen obehaglig — och slutligen att avtrycken voro så orediga, att man måste förmoda att den nyttjade pressen icke vore av bästa kvalitet. Jämförde man Åhlströmtrycken med utländska graverade noter t. ex. de bifogade exemplaren från *I. G. Niquelli* i Zürich och *Berton & Loraux* i Paris så fann man en himmelsvid skillnad. Så använde man exempelvis utomlands stålstämplar i stället för gravstickel till den underlagda texten, varigenom vunnits stor renhet och tydlighet. Dylika förbättringar vid nottryckningen jämte andra, som gjorts av firmorna Pleyel, Erard, Cherubini & Comp. i Paris, hade bringat de graverade noterna till största fullkomlighet. Gravyrmetoden hade emellertid flera stora olägenheter. Vid utgivning av teoretiska arbeten, som krävde notexempel i texten, kunde man endast med svårighet betjäna sig av plåtar, vidare kunde man av en upplaga ej taga mer än omkring 1 000 avtryck av plåtarna, vilket fördyrade noterna i jämförelse med om man kunnat ta flera tusen avtryck av samma plåt. De nämnda olägenheterna hade övervunnits av I. G. I. Breitkopf, som uppfunnit det typografiska musiktrycket och använt detta bl. a. till de bekanta editionerna av Mozarts, Haydns och Clementis samlade verk. Den typografiska metoden, som nära överensstämde med principerna för vanligt boktryck, tillät tryckaren att taga hur stor upplaga som helst av ett musikverk och förbilligade därför notframställningen, när fråga vore om stora upplagor. Nackdelarna med metoden

vore att tryckeriattiraljen var tämligen dyrbar och att man genast vid tryckningen måste bestämma upplagans storlek. Här hade man ju icke någon plåt, som kunde bevaras för ev. framtida ytterligare avtryck. Sist berörda olägenhet hade emellertid upphävts av Franz Reinholds i Strassburg uppfinning av stereotypien. Mannerhjerta redogjorde i detta sammanhang utförligt för stereotypiens fördelar enligt A. G. Camus' i Paris 1802 utkomna arbete *Histoire et Procédés du Polytypage et du Stereotypage*.

Till sist redgjorde Mannerhjerta för den litografiska metoden vid nottryckning. Inledningsvis erinrade han om de insatser på detta område, som gjorts av Senefelder, Gleissner och André. Han hänvisade till några bifogade musikallier, tryckta enligt denna metod, och anförde, att proceduren vid denna metod i huvudsak var att noterna skrevos för hand och fördjupades medelst etsning och frätning i stenplattor, varefter tryckning skedde i särskilt konstruerade pressar. Stentrycket ägde sålunda notgraveringens alla fördelar men hade icke dess nackdelar. I jämförelse med typografien och stereotypien hade litografien fördelen av att icke kräva så stor och dyrbar apparatur. Mannerhjerta fann alltså, att litografi och stereotypi voro helt nya uppfinningar, som icke tidigare varit i bruk i vårt land och icke heller blivit använda av Åhlström liksom den sistnämnde ej heller använt typografi vid notframställningen. Följaktligen borde införandet av några av de nämnda nyare metoderna vara »af en väsentelig nytta för konsten och Musikidkaren», ty då skulle ej längre den kompositör, som ville ha ett prydligt musiktryck, behöva vända sig till utlandet för tryckningen. Mannerhjerta ämnade därför vända sig till Kongl. Maj:t med en anhållan om tillstånd att oavsett Åhlströms privilegium få trycka noter medelst de på utrikes orter men ej i Sverige brukade nyare nämnda tryckmetoderna, och härvid önskade han erhålla allt det stöd akademien kunde ge.¹

Sedan Mannerhjerta på detta sätt klarlagt begreppen rörande den moderna nottryckningen utomlands och i Sverige, inlämnade han den 29 juni 1809 den i redogörelsen omtalade underdåniga ansökningsen till Kongl. Maj:t. Ansökningsen var av följande lydelse:

Stormäktigste Allernådigste Konung!

Eders Kongl. Maj:tet!

I en tidpunkt då Eders Maj:sts lyckliga upstigande på Svenska Tronen inger glädje, och återföder hoppet hos hvarje Eders Maj:sts trogne undersåtare, vågar jag med full förtröstan på Eders Maj:sts Nåd i underdånighet anföras följande.

¹ Ödmjukaste Memorial, daterat den 29/6 1809: sign. U 79a (KB). Med Mannerhjertas framställning i inlagan jämföre man exempelvis J. Wolfs redogörelse i *Handbuch der Notationskunde*. Leipzig 1919.

Genom Nådigt Privilegium ärhöll jag år 1803 Kongl. Maj:sts tillstånd till inrättande af en Musikalisk Handel härstädes. Med betydlig kostnad införskrefs från Tyskland och Frankrike stora förlager af de bästa Auctors arbeten, och nämde Handel, som var det första dylika Etablissement härstädes, bragtes snart i ordning. Under hopp att framdeles kunna ärhålla Utländska Musikalier förmedelst byte af inhämska och härstädes tryckte, såg jag med tålmod huru mine förste kostnader endast långsamt och svagt ärsattes. Men då jag trodde mig ärnå denna fördel genom inrättandet af ett Musik tryck, möttes mig vid utförandet häraf det hinder, at Herr KrigsRådet O. Åhlström innehade et uteslutande Privilegium at ensam få trycka och gravera Musik. Underrättelsen härom ned slog et framtida hopp och förqvåfde idoghetens omtänka. Endast Eders Maj:sts Nåd och visa mildhet kan återlifva den samma, och då jag derom bönfaller är det i underdånighet jag derföre vågar åberopa följande anledningar.

Sättet at i Metall plåtar *gravera* Noter hade länge varit känt och begagnadt i de fläste andra länder, då det för omkring Tjugufem år sedan härstädes infördes af Herr KrigsRådet O. Åhlström, och ansett såsom en ny uppfinning blef grunden för dess ärhållne Privilegium. Sedan nämde tid har denna Not gravering på utrikes orter undergått stora förbättringar, då den härstädes knappast vid magt hållit sig i dess första enkelhet. Nya uppfinningar äro derjämte vid Nottryckningen i allmänhet gjorde, och bragte till den fullkomlighet, att de både med enskildt och allmän fördel begagnas framför den äldre methoden. Dessa äro i synnerhet: En förbättrad Typographie; Ett i följd häraf ännu mera fullkomnadt tryck, känt under namn af Stereotype, jämte en ännu nyare method — den at med etsning och frätning i Stenplåtar trycka musiklialier, hvilket med mycken fördel begagnas i Tyskland och Frankrike och på senare stället benämnas Lithographie.

Till Eders Maj:sts Musikaliska Academie har jag inlämnat profver af dessa på så olika sätt behandlade tryck, till jämförelse med det här brukade mindre fullkomliga, och derjämte inlämnat underrättelse om dessa tryckens behandlingssätt. Deraf synes att dessa senare Methoder äro så väl sins emellan af olika beskaffenhet, som att de jämförde med det äldre Nottrycket, äro fullkomligt nya och mot sit ändamål svarande gode och berömvärde uppfinningar.

Då Herr KrigsRådet Åhlströms Privilegium ej lærer kunna sträcka sig till utestängande af nya upptäckter, och då derjämte den Method han använder saknar den fullkomlighet som äfven densamma kunde bibringas, så vågar jag hos Eders Maj:st i underdånighet bönfälla om nådigst tillstånd att få införa och begagna de å andra orter vid Nottryckningen gjorde förbättringar och nya uppfinningar, hvilka här antingen äro uragtlätne eller aldeles okände. Om någon annan orsak än konstens och idoghetens upmuntran i allmänhet kan blifva ett bevekande skäl för Eders Maj:sts Nåd, måtte Eders Maj:st Nådigt tillåta mig anförä, det jag under snart tvänne år ej kunnat i följd af den allmänna conjuncture förse mit musiklager med ärforderliga nya musiklialier; at den deraf hämmade försäljningar har under tidernas tilltagande dyrhet varit dubbelt tryckande, och at detta skulle snart föranleda mig lämna en Handelsgren, som ehuru af ringa båtnad för mig sjelf, dock ej varit utan nytta för den musiklialiska allmänheten, om ej Eders Maj:st genom sit Nådigtste Bevilljande af min

underdåniga Ansökan återlifvade densamma från sit aftynande tillstånd, och derigenom skänkte min framtid en ljusare synkrets.

Med djupaste undersätelig vördnad

U. Em. Mannerhjerta.¹

Till sin ansökning hade Mannerhjerta fogat en särskild utredning rörande de olika metoderna vid musiklialietryckning, en utredning, som otvivelaktigt var den bästa framställning i ämnet, som då fanns på vårt språk och vilken ännu erbjuder mycket av intresse. Den var i huvudsak en koncentrerad edition av ovan refererade inlaga, avsedd för Musiklialiska akademien, men innehöll också betydande tillägg utöver vad där blivit anført. Till denna bilaga hade Mannerhjerta lagt en rad utländska noter och dessutom de Åhlströmtryck, som han ansåg bevisa undermåligheten hos musiklialierna från det svenska privilegierade musiktryckeriet.²

Mannerhjärtas ansökning remitterades på Hans Järtas föredragning den 4 juli 1809 till kommerskollegium, som förständigades att inkomma med underdånigt utlåtande, sedan Kongl. Vetenskapsakademien blivit hörd i ämnet.³ Till kommerskollegium ankom remissen den 8 juli.⁴ Resultatet blev till en början det att kollegium den 7 augusti beslöt avsända handlingarna till Vetenskapsakademien för yttrande.⁵ Remissen föredrogs sedermera i akademien den 23 augusti 1809, då i protokollet antecknades: »Uplästes Kongl. Commerce Collegii bref til Akademien rörande Cornetten Mannerhjärtas underdåniga ansökan at i nåder förunnas med privilegium å inrättande af Musicaliskt tryck, samt tillåtelse at dervid begagna tid efter annan utrikes gorda inrättningar och förbättringar; och blefvo härtill hörande handlingar af Akademien remitterade till Herrarne Edelcrantz, Bouck och Hällström at öfver detta mål til Henne deras enskildta utlåtande afgifva.»⁶ De utsedda

¹ Ansökningen finns i Mannerhjärtaktaften bland kommerskollegii skrivelser till Kongl. Maj:t 1817: Skrivelse den 26/8. (RA). Ansökningen bär påteckningen: »U. Em. Mannerhjerta med und. anhållan om Nådigt tillstånd at trycka och gravera Musique.»

² Bilagan bär rubriken: »Om Nottryckningen och de dervid gjorde nyaste förbättringar och uppfinningar.» — Norlinds uppgift att ansökningen om att få »uppsätta musiktryckeri med stilar» inkommit den 25 oktober 1809 är oriktig. Dels är datot felaktigt, dels var det icke fråga om ett tryckeri med stilar utan om ett stentryckeri denna gång. Se Morales, O.—Norlind, T., Kungl. Musiklialiska akademien 1771—1921, Stockholm 1921, s. 31.

³ Remissen finnes påtecknad Mannerhjärtas ansökan.

⁴ Ingående diarium 1809 (huvudserien) N:o 931 (RA).

⁵ Kommerskollegii koncept 1809: Kommerskollegii arkiv (RA). Skrivelsen expedierades den 15 aug. 1809. Jfr kommerskollegii utgående diarium 1809 (huvudserien) den 7 resp. 15 aug. (RA).

⁶ Kongl. Vetenskaps Akademiens Dagbok den 23 aug. 1809, 2:do (KVAA).

kommitterade voro färdiga med sitt uppdrag i förra hälften av september, då de i skrivelse till akademien anförde: »Som ingenting egentligen är att tillägga vid den interessante underrättelsen, som Herr Mannerhjerta meddelat om de utländska profver han inlämnat på flera olika sätt att trycka Noter, så instämma vi deruti: at det vore önskeligt och för Nationen lika så hedrande, som för Musikidkare af verkligt värde, om äfven hos oss presterades så sköna nottryck, som dessa profver, hvilka alla i sitt slag snart uppnått den fullkomlighet, som för det närvarande lär kunna begäras. För öfrigt kunne vi icke lemna något yttrande angående sökandens begäran, emedan han icke inlemnade något prof på Nottryck, som han sjelf tillverkat.»¹ Detta de kommitterades utlåtande upplästes sedan på Vetenskapsakademiens sammankomst den 4 oktober, då man gav sekreteraren i uppdrag att uppsätta förslag till expedition i ärendet.² Sedan den av sekreteraren Jöns Svanberg uppsatta underdåniga skrivelsen därefter den 1 nov. föredragits och godkänts, kunde expeditionen avgå.³ I akademiens skrivelse hette det bl. a., att akademien icke funnit något att anmärka vid den av Mannerhjerta inlämnade och i själva verket mycket intressanta berättelsen om musiktryckets utveckling. De inlämnade notproven ägde »utmärkt skönhet» och hade »hvar i sitt slag snart uppnått all den fullkomlighet som sannolikt härvid torde vara till vinnandes». Då noterna dessutom visade största elegans, och detta ingalunda vore någon likgiltig sak, hade akademien ansett »önskeligt samt för Nationen hedrande och för Musikälskare af redbart värde, om äfven i vårt tryck, samma smak och samma skönhet blefve införd». Däremot kunde akademien icke yttra sig om »sökandens skicklighet att ett sådant tryck inrätta», eftersom inga egna prov av honom inlämnats.⁴

Vetenskapsakademien ställde sig sålunda i huvudsak välvillig. Däremot lät icke Musikaliska akademien, av vilken Olof Åhlström var en inflytelserik medlem, beveka sig till någon åtgärd med anledning av Mannerhjärtas framställning.⁵ I oktober kom då Mannerhjerta in med en

¹ Utlåtandet bar överskriften: »Yttrande uppå Kongl. WetenskapsAcademiens Remiss angående Cornetten Mannerhjärtas ansökning hos Kongl. Maj:t att få införa och begagna de å andra orter vid Nottryckningen gjorde förbättringar och nya uppfinningar, hvilka här äro antingen uraktlätne eller aldeles okände.» Skrivelsen var undertecknad: Stockholm den 12 Sept. 1809. A. M. Edelcrantz, C. Bouck, C. P. Hällström. Den förvaras nu bland *Bilagor År 1809, 1810* (pag. 85) till akademiens dagbok (KVAA).

² Kongl. Wetenskaps Academiens Dagbok den 4 okt. 1809, 5:to (KVAA).

³ ibidem den 1 nov. 1809, 13:o (KVAA). I koncept finns skrivelsen bland *Bilagor 1809, 1810*, pag. 108 (KVAA).

⁴ Skrivelsen finns nu i original i Mannerhjärtakaften, bland kommerskollegii skrivelser till Kongl. Maj:t 1817 (RA).

⁵ Jfr Björkbom, C., Svenskt musiktryck: Nordisk Boktryckarekonst 1937, särtryck, s. 11, där framställningen dock icke är i allo korrekt.

skrivelse i vilken han begärde, »att, till biläggande vid den underd. ansökning, han vore sinnad att hos Kongl. Maj:t insinuera, om nådigt tillstånd till anläggning af ett Lithographiskt Nottryckeri, få vidimerad Afskrift af Kongl. Musikaliska Akademiens, under den 21 Augusti 1799 till Kongl. Cantzli-Collegium afgifna yttrande, öfver Hamburgske Musik-Handlanden Mahnkes då gjorde ansökning, att i Stockholm få inrätta ett Nottryckeri med Stilar». Och som Musikaliska akademien icke fann, heter det, någon betänklighet vid en sådan skrifts beviljande, så biföll akademien att den finge utlämnas till Mannerhjerta.¹

Under tiden hade också Olof Åhlström fått tillfälle att yttra sig rörande Mannerhjärtas ansökning hos regeringen. Kommerskollegium hade nämligen den 10 juli kommunicerat ansökningen med honom, och redan den 24 i samma månad inkom han till collegium med sina till Kongl. Maj:t ställda påminnelser.² I sin skrivelse anförde Åhlström bl. a., att Mannerhjerta väl kände till både privilegiet av år 1788 och prolongationen av år 1803, enligt vilka stadganden »intet undantag för någon sort Not Tryckning eller gravering blifvit gjordt», men att han trots detta hoppades på en inskränkning i det »kraftigt befästade» privilegiet, vilket ännu vore i gällande kraft i 14 år. Gentemot Mannerhjärtas påstående att Åhlströms tryckeri saknade »fullkomlighet» ville han blott framlägga Musikaliska akademiens intyg av den 16 febr. 1803, enligt vilket tryckeriet väl kunde jämföras med de bästa utländska.³ Sedan Åhlström därpå presterat ett försvarstal för sin tryckmetod, övergick han till att misstänkliggöra de nyare utländska metoderna på området, och framhöll nödvändigheten av givna privilegiers hållande i helgd. Mannerhjerta hade f. ö. själv låtit trycka musikalien hos Åhlström, vilket ju icke borde tyda på att trycket vore undermåligt. Att Mannerhjerta skulle ha varit den förste musikhandlaren i Stockholm förnekades av Åhlström, som hävdade, att många bokhandlare långt före honom varit kommissionärer för utländska tryckare och musikförlag. I motsats härtil kunde icke förnekas, menade Åhlström, att han (Åhlström) varit den förste, som i Stockholm anlagt och drivit ett varaktigt musiktryckeri. Denna hans insats hade gjort honom förtjänt av det privilegium han erhållit, och han avstyrkte därför helt naturligt ett bifall till den gjorda framställningen. Till sin skrivelse hade Åhlström fogat såsom bilagor vidimerade avskrifter av privilegiebrevet av år 1788 och

¹ Musikaliska akademiens protokoll den 25 okt. 1809, § 3 (MAA). Det var följaktligen icke, såsom T. Norlind framställer det, fråga om något musiktryckeri med stilar för Mannerhjärtas räkning. Mannerhjerta hade endast ett stentryckeri i tankarna. Tryckeriet med stilar gällde helt Mahnke! Norlind har helt och hållet missförstått sammanhanget. Se Morales-Norlind, a. a. s. 31.

² Ankomstdatum är tecknat å akten!

³ Nämda intyg av Musikaliska akademien finns avtryckt i STM 1949, s. 131 f.

1803 samt Musikaliska akademiens utlåtande om hans musiktryckeri av den 16 febr. 1803.¹

Tiden hade emellertid varit så knapp, att han icke blivit i tillfälle att svara så utförligt som han önskat på Mannerhjärtas påstående, särskilt i dennes bilaga till den underdåniga ansöknings. Åhlström utarbetade därför ett utförligare genmål, vilket han i slutet av året tillställde Vetenskapsakademien med en den 30 november daterad skrivelse, i vilken han upptog Mannerhjärtas utredning »Om Nottryckningen och de dervid gjorda nyaste förbättringar och uppfinningar» till granskning. Inlagan är mycket belysande för Åhlströms sätt att polemisera. Där finns gott om rena oriktigheter, blandade med sanningar och halvsanningar. Sedan Åhlström sökt nedvärdera de nyare nottryckningsmetoderna, framhöll han, att han utgivit ett flertal musikteoretiska arbeten, varvid notexemplen placerats i slutet av verket, och att härav inga olägenheter försports. Mannerhjärtas påstående, att man behövde stiltryck i musikteoretiska arbeten, vore sålunda icke ojävigt. De av Mannerhjärta inlämnade prov på musiktryck från Åhlströms tryckeri voro givetvis obehagliga fakta, som det icke var lätt att komma förbi, eftersom de talade för sig själva om tryckets undermålighet. På den punkten tog Åhlström till en nödlögn. Han påstod, att de av Mannerhjärta bifogade noterna icke annat voro än »misslyckade och Casserade afdrag, eller sådane som efter utgallring blott nyttjas till *underlag i Pressen*» och framhöll, att det varit mycket oväntat för honom »att finna sådane exemplar utom mitt Tryckeri». Hur Mannerhjärta kommit över dem ville han icke ens nedlåta sig att undersöka. För att styrka sina noters förträfflighet bilade han sin skrivelse några av de mera lyckade musikalierna såsom prov och påstod, att det var sådana som funnos till salu i boklådorna i landsorten och i huvudstaden.²

I och med att Vetenskapsakademiens utlåtande och Åhlströms påminnelser inkommit var kommerskollegium redo för ett eget utlåtande. Underdånigt svar på den kongl. remissen uppsattes och föredrogs den 23 januari 1810 men expedierades först den 8 februari, då vetenskapsakademiens utlåtande och Åhlströms inlagor medsändes såsom bilagor.³

¹ Mannerhjärtaakten (RA). Med de musikalien Mannerhjärta låtit trycka hos Åhlström åsyftar väl denne närmast »Collection pour le Piano Forte et la Harpe», som Musikaliska Magazinet började utgiva 1804. Se härom STM 1943, s. 41.

² Denna Åhlströms inlaga finns i Mannerhjärtaakten. Det var mycket oförsiktigt av Åhlström att söka hävda sitt nottrycks förträfflighet utan att samtidigt indraga de hos bokhandlarna liggande musikalielagren. Det blev nämligen som vi skola se en lätt sak för Mannerhjärta att gendriva påståendet om att de bilagda notproverna skulle vara blott kasserade avdrag, som kommit på avvägar. Han blev nämligen i tillfälle att visa, att det var just sådana noter, som Åhlström sade vara kasserade, som erbjöds allmänheten i bokhandeln!

³ Kommerskollegii utg. diarium 1810 (huvudserien) den 23 jan. 1810 (RA). Jfr Handels- och finansexpeditionens ingående diarium 1810 N:o 108 (RA).

Kommerskollegium anförde härvid, sedan det först redogjort för Mannerhjärtas ansökan och de inkomna inlagornas innehåll, att det icke blivit styrkt, att Mannerhjärta ägde kunskap och skicklighet att grunda ett tryckeri enligt de anförda utländska förebilderna. Däremot vore det styrkt genom Musikaliska akademiens protokoll av den 16 febr. 1803, att Åhlströms tryckeri vore av den bästa beskaffenhet och fullt jämbördigt med de bästa utländska, och styrkt, att »uti de ifrån samma Tryckeri redan utkomne mindre Partiturer, Noternes och Figurernes rätta placering inom hvarje tact i anseende till de motsvarande Stämmorne funnits vara med all sorgfällighet iakttagen, hvarigenom större Partiturers noggranna och correcta graverande vid samma Tryckeri med så mycket mera säkerhet kunde förväntas, som Krigsrådet Åhlström äger grundelig kunskap i Harmonien och sjelf är Författare till åtskillige Musicaliske arbeten». Kollegium synes helt ha godtagit Åhlströms påstående, att de av Mannerhjärta bifogade proverna på musiktryck från nottryckeriet verkligen voro »Casserade afdrag» och ägnade dem därför ingen uppmärksamhet utan höll sig till Musikaliska akademiens utlåtande och för övrigt till uttryckssättet i 1788 års privilegiebrev och 1803 års prolongation, där det icke enligt kollegiets mening talades om någon inskränkning till viss tryckningsmetod utan om Åhlströms ensamrätt i 35 år till »Musikaliens graverande eller tryckande». Då det därför icke kunde betagas Åhlström att begagna vilket tryckningssätt han önskade vid sin notproduktion, så ansåg kollegium sig icke böra tillstyrka bifall till den av Mannerhjärta gjorda ansöknings.¹

Mannerhjärta sattes omedelbart i tillfälle att inkomma med påminnelser. Han hade nu att taga hänsyn till Åhlströms båda inlagor samt vetenskapsakademiens och kommerskollegii utlåtanden i ärendet. Han gendrev effektivt samtliga Åhlströms påståenden och uppvisade dennes okunnighet om den senaste utvecklingen på musiktryckets område. Likaså visade han upp hur diletantmässigt och osakkunnigt kommerskollegiums utlåtande var. För att eftertryckligt göra slut på Åhlströms krumsprång kring sitt dåliga musiktryck lät han ånyo bifoga det tryck, som enligt Åhlström blott skulle ha varit vilsekomna »Casserade afdrag». Det var Ouverturen till Dido och Æneas af Kraus, Lämpad till Piano Forte för fyra händer af Hæffner. Enligt firmaangivelsen å häftet var det tryckt i »Stockholm och Kongl. Privilegierade Not Tryckeriet». Det var utfört på ett sätt, som effektivt jävade Åhlströms försök till försvar för sitt tryck. Trycket var under all kritik både i fråga om gravering och i fråga om den svärta, som använts. För att Åhlström icke också denna gång skulle förneka sitt verk och säga att det vore ett kasserat exemplar, som Mannerhjärta kommit över på mer eller mindre ohederligt sätt, hade

¹ Skrivelsen finns bland kommerskollegii koncept 1810 (huvudserien) i RA samt i original i Mannerhjärtaakten (RA). En avskrift finns under sign. U 79a (KB).

Mannerhjerta låtit notarius publicus C. A. Biörling i ett vittnes, T. L. Högmans, närvaro köpa häftet den 23 februari 1810 i Utter & Comp:s boklåda i Stockholm ur det förråd av Privilegierade nottryckeriets förlagsartiklar denna bokhandel hade till försäljning åt allmänheten. Något tvivel om det Åhlströmska tryckets undermålighet behövde man med detta musikhäfte för ögonen icke hysa.¹

I och med att Mannerhjerta inkommit med sina påminnelser var frågan färdig för avgörande i de högsta instanserna, men det dröjde ändock ända till slutet av år 1811, innan frågan där började dryftas. Sålunda togs ärendet upp i rikets allmänna ärendens beredning den 29 november 1811 på föredragning av förste expeditionssekreteraren J. D. Valerius. Denne föredrog då enligt protokollet vid sessionen bland annat även kommerskollegie utlåtande över Mannerhjertas ansökning att »till vidmagthållande af det med Kongl. Maj:ts Nådiga Tillstånd, af honom här i staden inrättade Musikaliska försäljningslager, få, utan hinder af ett Krigsrådet O. Åhlström i Nåder förunnadt Uteslutande Privilegium, att under en bestämd tid gravera eller trycka Musikalier, härstädes, jemte anläggande af ett Musik- eller Not-Tryckeri, införa och begagna de å Utrikes orter i denna del gjorde förbättringar i allmänhet, men i synnerhet de, under namn af Typografie, Stéereotypie och Lithografie, kände uppfinningar». Sålunda skäl hade Mannerhjerta uppgivit, att Åhlströms tryckningsmetod saknade den fullkomlighet, som fanns hos utländska nyare metoder, och att nyare uppfinningar icke borde bli hindrade genom ett gammalt privilegium.

Sedan expeditionssekreteraren gjort detta goda referat av Mannerhjertas ansökan, lämnade han ett referat också av innehållet i den ansökningen bifogade skriften *Om Nottryckningen och de dervid gjorde nyaste förbättringar och uppfinningar* och meddelade därefter, vad vetenskapsakademien anfört i sitt utlåtande, och betonade särskilt att akademien icke funnit något att anmärka vid den av Mannerhjerta uppsatta redogörelsen för de nyare tryckmetoderna. Därefter gav föredraganden en sammanfattning av Åhlströms inlagor och kommerskollegie yttrande i avstyrkande riktning. Till sist föredrogs Mannerhjertas påminnelser, varvid särskilt betonades påståendena att litografi och stereotypi blivit bekanta i Sverige först efter det åhlströmska privilegiets utfärdande, att litografiska muskarbeten blivit hit i riket införda genom sökandens försorg och att Musikaliska akademins utlåtande om Åhlströms tryck i varje fall ej kunde gälla tryckeriets verksamhet och alster efter tidpunkten för intygets avgivande 1803. Härjämte framhölls, att tvärt emot Åhlströms påstående det de inlämnade notproverna på hans musiktryck skulle ha varit blott kasserade avdrag Mannerhjerta nu inkommit med

¹ Mannerhjertas skrivelse finns nu såsom bilaga i Mannerhjertaakten (RA).

nothäften, som försetts med notarii publici anteckning om att de inköpts i allmänna bokhandeln.

Sedan föredraganden på detta sätt framlagt ärendet i hela dess vidd beslöt beredningen efter diskussion att i skrivelse till Kongl. Maj:t anföra, det beredningen väl fann, »att genom anläggningen af ett Nottryckeri, så sätt Sökanden begärt, med begagnande af åtskilliga Utrikes försökte och godkända méthoder, hvilka, så vidt af de företedde Profven kunde dömas, ägde ett obestriddigt värde, skulle på en gång nya uppfinningar här i Riket införas och därjemte, äfven i detta yrke, den täflan föranledas, som konsterna i allmänhet fordra, för att bringas till fullkomlighet. Men som, å andra sidan, härvid förekom, att ofvannämnda, Krigsrådet Åhlström i Nåder förunnade och ännu fortfarande, Privilegium Exclusivum till musikaliers tryckning eller graverande hvarken vore inskränkt till viss méthode eller förknippadt med några villkor för dess bibehållande; altså, och med tillbörligt afseende å den vundne uteslutande rättens helgd, vågade allmänna Beredningen, för dess underdåniga del, icke tillstyrka Nådigt bifall till nu ifrågavarande underdåniga framställning». Detta beredningens beslut expedierades sedermera den 18 december 1811 genom kronprins Carl Johans underskrift.¹

Det är uppenbart, att allmänna beredningen ansåg det av Åhlström innehavda privilegiet vara till skada för den musikalska odlingen i landet och att man gärna skulle ha velat tillstyrka bifall till Mannerhjertas ansökning, om man funnit någon möjlighet att kringgå privilegiebestämmelserna.

Inom regeringen synes man ha varit mycket betänksam och tveksam, hur man skulle förfara. Statsrådet Gudmund Jöran Adlerbeth fick sålunda i uppdrag att utreda frågan ytterligare i hela dess sammanhang, innan den företogs till avgörande i regeringen. Adlerbeth erhöi nu samma uppdrag, som greve Nils Bark fått 1799 vid behandlingen av G. H. Mahnkes ansökning. Det var främst problemet om vilka konsekvenser för andra utfärdade privilegier en inskränkning av den åhlströmska företrädesrättigheten skulle få, som man stod tveksamt inför. Adlerbeth fann tydligen, att Åhlströms privilegium var till skada för den musikalska konstens utveckling i landet och var till hinder för modernare tryckningsmetoders införande, något som de av Mannerhjerta bifogade Åhlströmstrycken nogsamt visade. Adlerbeth ansåg efter en granskning av hela problemet, att ett frigivande av de nyaste metoderna på nottryckningens område icke skulle få några ödesdigra prejudicerande följder för andra privilegier, och det blev hans åsikter, som god-

¹ Protokoll över handels- och finansärenden, hållet uti Rikets allmänna ärendens beredning den 29 nov. 1811, 1:o (RA).

togos av regeringen, då frågan kom före i början av 1812. I statsrådsprotokollet den 8 januari heter det nämligen:

StatsRådet Friherre Adlerbeth återstälde de af honom på nådig befallning, till närmare granskning, hemtagne handlingarne uti målet rörande en af Cornetten U. E. Mannerhjerta gjord underdånig ansökning, att, utan hinder af det KrigsRådet Åhlström under den 10 April 1788 beviljade och den 20 Maji 1803 på 20 års tid förlängda Privilegium Exclusivum att ensam i Riket gravera eller trycka Musicalier, härstädes få anlägga ett Nottryckeri och dervid begagna sig af de i sednare tider uti Tyskland och Frankrike upfundne nyare tryckningsmetoder, hvilka skola vara kände under namn af Stereotype och Lithographie eller Stentryck, hvilket mål under den 29:de sistlidne November till pröfning uti Rikets Ärenders Allmänna Beredning förevarit och nu af StatsRådet Friherre Adlerbeth uti hela dess sammanhang i underdånighet utreddes.

Kongl. Maj:t tog de härvid förekommande särskilde omständigheter i nådigt öfvervägande, och som Kongl. Maj:t deraf täcktes finna det, till ett säkrare bedömande af detta ämne vara nödigt, dels att närmare känna närvarande beskaffenheten af KrigsRådet Åhlströms Musikaliska tryckeri, samt huruvida arbetet dervid bedrifves på ett sätt, som öfverensstämde med ändamålet af det honom i nåder beviljade Privilegium Exclusivum, dels att erhålla uplysning om rätta tiden, hvarifrån bruket af de utaf Cornetten Mannerhjerta upgifne nyare Metoder att trycka Noter kan anses hafva sitt ursprung, så ville Kongl. Maj:t, innan något vidare beslut i detta mål vidtoges att Commerce Collegium, efter Musikaliska Academiens hörande om förhållandet i bägge dessa delar skulle med underdånigt utlåtande inkomma.¹

Regeringen avvisade alltså icke den möjlighet Mannerhjerta antytt att uppmjuka Åhlströms privilegium. En möjlighet fanns att förklara det de metoder i fråga om nottryckning, som uppfunnits efter privilegiets utfärdande, icke hörde in under den åhlströmska rättigheten, och det var just denna sak regeringen ville få närmare belyst. Den nottryckningsmetod, som här stod i brännpunkten för intresset, var den litografiska. Samma benägenhet hos de styrande visade sig således även nu, vilken framträtt 1799 inför G. H. Mahnkes ansökning att få anlägga ett nottryckeri med breittkopfska stilar.² Även då avslogs icke ansökningen utan vidare utan man ville närmare undersöka möjligheterna att kringgå Åhlströms privilegium. Reellt blev det visserligen då ett avslag, men formellt förhöll det sig så, att saken sköts på framtiden i och med uppdraget åt Nils Bark, men då Mahnke icke vidare gjorde sig påmind, behövde regeringen den gången icke ta ställning till räckvidden av Åhlströms privilegium.³

¹ Statsrådsprotokoll i handels- och finansärenden den 8 jan. 1812 (RA).

² Om Mahnkes ansökning och behandlingen av densamma se STM 1949, s. 129 ff.

³ Jfr kanslikollegii protokoll den 9 sept. 1799, § 23 (RA). Greve Nils Bark erhöi uppdrag att närmare utreda frågan, men han avreste från Sverige och synes ha glömt att återställa handlingarna i ämnet till kanslikollegium före avresan.

På en viktig punkt hade under ärendets gång hos myndigheterna en viss tvekan yppat sig, och det gällde frågan, om Mannerhjerta praktiskt kunde gå i land med uppgiften såsom litografisk tryckare. Hans redogörelser för den litografiska metoden lågo helt på det teoretiska planet, och han hade icke haft någon egen erfarenhet att hänvisa till. Denna brist beslöt Mannerhjerta sig nu för att bota. Han hade, enligt vad han själv åberopat, under sin utländska resa besökt flera nottryckerier, vilka använde de nya metoderna.¹ Under åren närmast före sin ansökan 1809 hade han även såsom nämnt, enligt vad han sedermera själv berättade, korresponderat i ämnet med den tyske pionjären för det litografiska nottrycket Joh. André i Offenbach² och hade därigenom liksom genom studier och iakttagelser under sin utlandsresa 1804 inhämtat grunderna av den litografiska reproduktionsmetoden. Det gällde därför nu för honom att genom eget experimenterande förvärva praktisk färdighet och skicklighet.

Under februari och mars månader 1811 bildade Mannerhjerta därför tillsammans med några andra intresserade en liten studiegrupp, som bedrev praktiska litografiska experiment. Deltagare voro förutom Mannerhjerta bergmästaren Gustaf Broiling, författaren P. A. Granberg och godsägaren C. E. Gyldenstolpe. De tre sistnämnda äro representerade med flera litografier vardera från dessa experiment 1811 i en serie litografiska provtryck i Kungliga bibliotekets samlingar.³ Enligt en uppgift av G. E. Klemming hade även Mannerhjerta lämnat efter sig liknande litografiska provtryck.⁴ De experimenterande vännerna gjorde försök icke blott i fråga om teknik och metoder utan även i fråga om materialet. Viktigt vore det, om man kunde finna någon inhemsk stenart, som lämpade sig för litografiskt tryck, ty då skulle man slippa de kostsamma transportererna från Tyskland.⁵ Man satte sig därför i förbindelse med den store kemisten J. J. Berzelius och genom denne med assessorn J. G. Gahn i Falun för att få utrett, om icke margskiffer från

¹ Om Mannerhjertas utländska resa se STM 1943, s. 39.

² Se härom Mannerhjertas underd. skrivelse den 12 okt. 1829: Statskontorets skrivelser till Kongl. Maj:t 1830 (RA). I detta sammanhang kan f. ö. erinras om de omfattande affärsförbindelser Musikaliska Magazinet vid denna tid hade med tyska förläggare och bland dem även med Andrés firma.

³ Jfr Björkbom, C., Kungl. bibliotekets planschsamling, Stockholm 1933, s. 19 (Bidrag till Kungl. bibliotekets historia III). Se även Svenska folket genom tiderna Bd VIII, Malmö 1939, s. 219, där ett par av provtrycken reproducerats.

⁴ Jfr Jungmarker, G., Från den svenska litografiens inkunabeltid: Nordisk Boktryckarekonst XLVI 1945, s. 293 ff. Jfr Mannerhjertas prov på titelsida i stentryck från januari 1819. Finns nu som bilaga till hans ansökan om statslån. Se Statsberedningens skrivelser till Kongl. Maj:t 1819—1820 (RA).

⁵ På ett ställe i sina ovan anförda skrivelser till myndigheterna hade Mannerhjerta antytt, att svensk marmor kunde brukas för det litografiska trycket.

Stygghorsen i Dalarna kunde utnyttjas såsom material för stentrycket.¹ På Akademiens för de fria konsterna utställning 1811 utställde C. E. Gyldenstolpe anonymt ett »Försök i Lithographie eller stentryck», vilket framgår av utställningskatalogen.² De experimenterande herrarna ansåg sig följaktligen ha nått så goda resultat inom den nya konstgrenen, att de ville framträda offentligt med sina alster. Det viktigaste resultatet av experimenten för Mannerhjertas del blev, att han från denna tid kunde åberopa sig på egen praktisk erfarenhet och sakkunskap inom litografiens område.

Emellertid kom den utredning regeringen beslutat att förhalas och skjutas på framtiden. Förmodligen ha Åhlströms inflytelserika gustavianska vänner inom de centrala ämbetsverken härvid spelat en viktig roll. Den viktigaste orsaken till att förhållningspolitiken lyckades, var emellertid den, att vårt land just vid denna tid invecklades i kampen mot Napoleon, och man fick inom förvaltningen mycket annat att tänka på. En bidragande orsak var väl också den, att Mannerhjerta icke synes ha gjort sig påmind eller drivit på ärendet. Detta berodde helt säkert på hans dåliga ekonomi, som nu gjorde det omöjligt för honom att tänka på start av ett litografiskt nottryckeri. År 1814 nödgades han taga Gustaf Adolf Östergren till kompanjon i sitt Litterära och musikaliska bibliotek,³ och omkring den 1 oktober 1816 tvingades han att sälja sin musikhandel, Musikaliska Magazinet jämte det nyssnämnda biblioteket, för att gottgöra sina hjälpsamma vänner och bland dem Pär Aron Borg, vilken sistnämnde vid flera tillfällen försträckt honom pengar att klara påträngande fordringsägare,⁴ men ännu 1817 måste Borg i egenskap av löftesman för Mannerhjerta träda emellan och betala en skuld för denne på 1 000 rdr.⁵ Under sådana förhållanden var det klart, att Mannerhjerta icke skulle kunna uppbringa det kapital, som fordrades för att förverkliga de tidigare uppgjorda och 1808—1809 aktualiserade planerna på start av en litografisk anstalt med nottryckning såsom specialitet, och han torde därför ha funnit det tills vidare lämpligt att icke påskynda myndigheternas utredning om räckvidden av Åhlströms pri-

¹ Jöns Jacob Berzelius' Brev, utg. av Kongl. Svenska Vetenskapsakademien genom H. G. Söderbaum Bd IX, Uppsala 1922, s. 66 (Brev från Berzelius den 4/5 1812). Jfr Jungmarker, G., a. a.

² Tempelman, Ol. Sam., Förteckning på Kongl. Svenska Akademiens för de Fria Konsterna Exposition År 1811, Stockholm 1811, s. 5 nr 19. Förhållandet är uppmärksammat av Jungmarker (a. a. s. 294).

³ Se STM 1943, s. 76.

⁴ ibidem s. 81.

⁵ ibidem anført ställe. Enligt ett brev den 15 sept. 1817 från Bernhard Crusell till den tyske förläggaren C. F. Peters skall Mannerhjerta ha suttit bysatt för skuld under fyra månader sommaren 1817 från maj till september. Se Fryklund, D., Brev från Bernhard Crusell, Sundsvall 1918, s. 30 f. Av allt att döma blev Mannerhjerta fri från häktet först i och med Borgs nämnda inbetalning av de 1 000 riksdalerna.

vilegium. Han hade nämligen att frukta, att om utredningen finge till resultat, att det litografiska musiktrycket lämnades fritt, så skulle någon kapitalstarkare person hinna anlägga det första litografiska musiktryckeriet, innan han själv funnit någon möjlighet att för egen räkning bli nottryckare. Allt hans besvär och alla hans planer i denna sak för egen räkning skulle då ha varit förgäves.

Det var dock flera än Mannerhjerta och Musikaliska Magazinet som hoppades på en uppmjukning av det åhlströmska privilegiet. Till dem hörde director musices i Uppsala Hæffner. Denne anförde i ett brev till tjänstgörande universitetskanslern Magnus Brahe den 29 september 1814, att man ännu här i landet saknade en god lärobok i den elementära musiken och att han vore sinnad att avhjälpa denna brist ehuru han avskräcktes av de höga kostnader, som voro »förenade med utgifwande af ett werk i Musiken medelst graverade Musikalier», vilken kostnad f. ö. mångdubblades för honom »såsom skild från Hufwudstaden och det derwarande privilegierade Nottryckerie». Härtill kom ytterligare, att det icke så sällan hände, att han komponerade särskild musik vid de akademiska högtidligheterna, vilken musik med stor tidspillan måste skrivas ut för hand i den mängd exemplar, som behövdes, då däremot, om musiken finge tryckas, man lätt skulle kunna prestera det antal musiklär, som fordrades. Med anledning härav anhöll Hæffner, att universitetskanslern måtte åt honom utverka rätt att få trycka och utgiva de musikaliska arbeten han själv komponerat eller komme att komponera utan hinder av Åhlströms privilegium exclusivum, som ju ändock i huvudsak stode orubbat, även om en dylik ringa inskränkning skedde.¹ Den 5 december 1814 infordrade universitetskanslern akademiska konsistoriets yttrande om Hæffners ansöknings, och redan följande dag avgav konsistoriet sitt utlåtande, som formulerats av akademiska kapellet inspektor professor Sam. Ödmann. Man anförde, att det helt visst bleve mycket billigare för akademien, om det tillätes Hæffner att trycka sin lärobok i Uppsala, än om han tvingades utföra tryckningen i huvudstaden. Det skulle vidare vara till stor lättnad, om man såsom Hæffner föreslagit finge trycka musik till sällskapsstycken och liknande också i Uppsala. Konsistoriet tillstyrkte därför bifall till Hæffners ansökan men anförde samtidigt, att det icke kände till »vidden och beskaffenheten af det Krigsrådet Åhlström i nåder meddelte privilegium».²

¹ Hæffners skrivelse finns nu i Uppsala universitetskanslers arkiv: Inkomna skrivelser 1814, sign. E II: 55 (RA).

² Konsistoriets skrivelse till kanslern, sign. E II: 55 (RA). Akademiska boktryckeriet i Uppsala skaffade sig sedermera (1819) ett modernt nottryck och detta tryckeri var länge det enda, som ägde en uppsättning notstilar. Från detta tryckeri utkom årligen diverse noter allt ifrån 1819. Jfr Björkbom, C., Svenskt musiktryck, särtryck, s. 11. Man torde få förutsätta att samråd skett mellan Hæffner och tryckeriet före ansöknings inlämnande.

Brahe synes emellertid icke — åtminstone icke officiellt — ha företagit någon åtgärd i ansöknings syfte för att få saken prövad hos Kongl. Maj:t, detta troligen beroende på att han väntade på avgörandet i den av Mannerhjerta aktualiserade utredningen rörande räckvidden av Åhlströms privilegium. Troligt är dock att Brahe talat med kronprinsen om saken, och att detta var en av orsakerna till att notprivilegiefrågan åter blev aktuell.

När den åhlströmska privilegiesaken åter togs upp till dryftning, berodde det nämligen icke på Mannerhjerta och icke heller — i varje fall icke direkt — på greve Brahe utan på kronprinsen. Vid denna tid hade en del av hovet med kronprins Carl Johan och prins Oscar i spetsen gripits av ett stort intresse för litografien,¹ och man önskade därför på högsta ort en rik och fri utveckling för denna konstart i vårt land. Man var emellertid på det klara med att en litografisk anstalt icke skulle kunna bära sig ekonomiskt hos oss, om den icke också samtidigt hade rättigheten att trycka musikaler. Härtill kom så, att gustavianen Åhlström knappast kunde stå särdeles högt i gunst hos Carl Johan.

Det var sålunda troligen först efter ingripande från kronprinsens sida, som den av regeringen 1812 anbefallda remissen till kommerskollegium och Musikaliska akademien äntligen skedde i februari 1817.² Remisskrivelsen, som var daterad den 10 febr. och undertecknad »På Nådigste befallning» av J. J. Fredenheim, anbefallde kommerskollegium att efter Musikaliska akademiens hörande inkomma med utlåtande om beskaffenheten av Åhlströms tryckeri samt meddela huruvida arbetet där bedrevs på ett sätt, som överensstämde med privilegiets ändamål. Vidare skulle lämnas upplysning om den tid, då bruket av de nyare metoderna att trycka Noter kunde anses ha sitt ursprung.³

Så snart handlingarna kommit kommerskollegium tillhanda, över-sände kollegiet dem till Musikaliska akademien för utlåtande. I akademien föredrogs därför remissen vid sammankomsten den 15 mars 1817, då enligt protokollet en redogörelse lämnades rörande ärendet, varefter man fattade följande beslut: »Som till beredandet af det underdåniga yttrande Akademien häröfver kommer att afgifva, flera underrättelser för det närvarande saknades, och måste förskaffas, så kunde någon

¹ Se härom Jungmarker, G., a.a. Prins Oscars egen litografiska handpress för experiment på området finns ännu bevarad. — Litografien hade vid denna tid blivit en modesak inom de högsta samhällslagren i hela Europa.

² Handels- och finansexpeditionens diarium den 10/2 1817 (RA). Att statsförvaltningen arbetade tungt och långsamt var man naturligtvis klar över på ledande håll. Enligt Jacob Adlerbeths dagbok (sign. F 850 a, UUB) för februari 1811 tillsattes då på förslag av G. J. Adlerbeth en kommitté för främjande av »statsärendenas skyndsammare gång», bestående av honom själv samt Fr. Gyllenborg, M. Rosenblad och C. A. Fleming. Någon omedelbar effekt synes detta dock icke ha fört med sig.

³ Mannerhjertaakten (RA).

öfverläggning i målet i dag ej företagas, utan måste uppskjutas, till dess sådana underrättelser erhållits, och om hvilkas sammanletande och redaction Secreteraren lofvade att med möjligaste första draga försorg.»⁴

Frågan skulle alltså återkomma. Detta skedde på sammanträdet den 10 maj, då sekreteraren anmälde, att han samlat de historiska underrättelser, »som kunde tjena till upplysning uti det underdåniga yttrande, som Akademien åligger att afgifva till följe af Kongl. Maj:ts nådiga Remiss af den 10 nästl. Febr. rörande de i senare tider uppfunne Nottrycksmethoder».⁵ Akademien beslöt med anledning härav att uppdraga åt sekreteraren att inköpa några prov av de efter 1803 från Åhlströms privilegierade nottryckeri utgångna arbeten samt dessutom två till tre »Stereotypiska och Lithographiska arbeten», vilka skulle bifogas akademiens remissvar och tjäna till att visa dessa nottrycksalsters utseende. Akademien ville därpå låta uppsätta sitt underdåniga utlåtande i ämnet.

Vid sammankomsten den 16 maj 1817 utsågs därefter några av ledamöterna att uppsätta förslag till utlåtandet, nämligen preses A. F. Skjöldebrand, överintendenten Fr. S. Silverstolpe, överstelöjtnanten Thomas Byström, kongl. kammarmusikus P. Aske(r)gren samt akademiens sekreterare Pehr Frigel.⁶ Till sammankomsten den 4 juni hade denna kommitté uppsatt ett förslag till skrivelse, vilket föredrogs och utförligt refererades i protokollet. Förslaget antogs och expedierades till kommerskollegium såsom svar på remissen.⁴

Det är intet tvivel underkastat, att det var preses A. F. Skjöldebrand, som i huvudsak bestämt skrivelsens innehåll, och man bör då erinra sig, att denne just vid denna tid haft ett för akademien mycket frukt-bärande samarbete med kronprins Carl Johan till institutionens stöd och tryggande särskilt i ekonomiskt hänseende.⁵ Man torde därför ha rätt att antaga, att det var kronprinsens åsikter, som kommo till uttryck i skrivelsen. Inledningsvis betonades med eftertryck, att notgraveringen alls icke var någon uppfinning av Åhlström. Man pekade sålunda på Romans verk av 1727 och Johnsens 24 Oder av 1754.⁶ Dock

¹ Musikaliska akademiens protokoll den 15 mars 1817, § 6 (MAA).

² ibidem den 10 maj 1817, § 7 (MAA).

³ ibidem den 16 maj 1817, § 1 (MAA).

⁴ ibidem den 4 juni 1817, § 7 (MAA). Konceptet till skrivelsen är bilagt protokollet. Olof Åhlström deltog av naturliga skäl icke i behandlingen av denna fråga inom akademien.

⁵ Jfr Morales, O. — Norlind, T., a. a., s. 52 ff.

⁶ Om Romans och Johnsens kompositioner, tryckta i koppargravyr, se Wiberg A., När utkommo H. Ph. Johnsens »24 Oder»? i Nordisk Boktryckarekonst N:o 11 årg. 1947, s. 381 ff. Skrivelsen anger inga årtal för de nämnda trycken utan säger, att trycken tillkommit på 1720- och 1750-talet resp.

hade Åhlström varit den förste, som »stadgat ett formeligt Nottryckeri med graverade eller stämplade Plåtar», och därför hade han erhållit sitt privilegium 1788. Ehuru hans tryck egentligen aldrig uppnått utländska tryckalsters godhet, hade man dock hoppats på förbättring, och därför hade hans anhållan om prolongation 1803 bifallits, varför hans företrädesrättighet utginge först 1823. Under hänvisning till bifogade prov på noter hävdade akademien, att Åhlströmstrycket icke infriat de förhoppningar man hyst om dess förbättring, och anförde, att kompositörer som önskade få sina verk tryckta på ett vårdat sätt måste vända sig till utländska nottryckerier för att nå sitt syfte. Åhlströmstrycket var vida underlägset tryck från de flesta utländska tryckerier.

Tryckning med breittkopfska stilar hade Åhlström aldrig använt. I sin ansökning om prolongation 1803 hade han f. ö. direkt förklarat, att stiltrycket ej hörde under hans rättighet utan var en rättighet för de allmänna tryckerierna. Sedan akademien därefter givit en exposé över de stereotypiska och litografiska tillvägagångssätten vid nottryckningen, i vilken exposé man i allo gav Mannerhjerta rätt, tillstyrkte akademien, att nottryckning med stilar samt enligt stereotypisk och litografisk metod »måtte tillåtas till utföring af dem, som dertill kunde finnas hugade».¹

¹ Skrivelserna finns nu i originalavfattning i Mannerhjertaakten (RA). Om Åhlströms prolongationsansökning se Wiberg A., Olof Åhlströms musiktryckeri: STM 1949, s. 132 ff. Förmodligen åsyftade Åhlström med sitt tal här om lösa stilar icke Breittkopftrycket utan det gamla trycket med kistnoter, fastän Skjöldebrand fann det opportunt att missförstå honom på denna punkt. I sin avhandling *Johan Wikmanson und die Brüder Silverstolpe* (Stockholm 1952, s. 260) har C.-G. Stellan Mörner berättat ovan refererade akademiutlåtande. Inledningsvis apostroferar han därvid T. Norlind och mig och menar, att Norlinds översikt 1921 och min Åhlströms uppsats 1949 borde ha nämnt utlåtandet. Anmärkningen är alldeles obefogad. I varje fall var utlåtandet fullständigt ovidkommande för min nämnda uppsats, vilken avslutades med upplysningen, att striden om Åhlströms privilegium skulle behandlas i annat sammanhang, och det var först i detta senare sammanhang utlåtandet hade sin givna plats. I referatet av utlåtandet säger Mörner bl. a. att »Åhlströms Privilegium 1803 bis zum Jahre 1823 verlängert worden sei anstelle bis 1818, wie erst beabsichtigt». Sistnämnda påstående är emellertid en fri fabulering av Mörner och finns alls icke i akademiutlåtandet! Åhlström ansökte nämligen redan från början om 15 år, och den ende, som under ärendets behandling över huvud taget nämnde 10 år, var hovkanslern, som talade om en prolongation på »10 till 15 år». Icke ens han hade sålunda »erst beabsichtigt» 10 år. I en not säger Mörner vidare: »A. Wiberg hat sich mehrerer anderer Dokumente bedient, um dieselben Tatsachen zu beweisen, aber es ist ihm in diesem Zusammenhang augenscheinlich entgangen, dass die Frage auf deren ausdrücklichen Wunsch auch in der MA behandelt wurde.» Samtliga dessa Mörners tre påståenden äro oriktiga! I uppsatsen 1949 hade jag ingående penetrerat Mannerhjertaaktens handlingar, och samma akts dokument var det som 1817 remitterats till Musikaliska akademien och vilka lämnade nästan alla de sakuppgifter, som akademien återgav i sitt utlåtande. Tvärt emot Mörners påstående var det sålunda *precis samma dokument* som jag 1949 och

Sedan kommerskollegium erhållit Musikaliska akademiens skrivelse, utarbetade kollegium sitt eget utlåtande i ämnet. Kollegiet refererade härvid först vad i saken förevarit åren 1809 till 1812 och vad Musikaliska akademien i sin skrivelse anfört, till vilket kollegiet sade sig icke ha något att tillägga eller erinra. Även kommerskollegium ansåg i likhet med akademien, att Åhlströms nottryckeri »i dess närvarande beskaffenhet mindre väl» uppfyllde den fordran och det behov musikalskare hade av ett sådant tryckeri.¹

Samtidigt med att myndigheterna på detta sätt hade saken under behandling, förde kronprinsen underhandlingar genom sin barndomsvän och förtrogne generalmajor Louis de Camps med ett par tyska litografer Carl Müller och Ludvig Fehr om deras överflyttning till Sverige och etablerande av en litografisk anstalt i Stockholm. Kronprinsen hade således redan på förhand beslutat, att en uppmjukning av det åhlströmska privilegiet skulle vidtagas. Ett kontrakt upprättades också mellan de Camps och de nämnda litograferna, vilka den 27 dec. 1817 kommo till Stockholm². Den 31 i samma månad resolverade överståthållarämbetet, att de tills vidare skulle få kvarstanna i huvudstaden.³ Den 26 febr. 1818 ingingo Fehr och Müller med en underdånig ansökan om att

akademien 1817 grundat våra framställningar på! Påståendet åter att det »augenscheinlich» skulle ha undgått mig att saken behandlats i Musikaliska akademien är uppenbart orimligt och hade säkert aldrig framställts, om Mörner ej så ytligt känt till den fråga han berör. Utlåtandet från akademien finns nämligen som nämnt i originalavfattning i Mannerhjertaakten! Man har där alltså icke ett slarvigt koncept att hålla sig till utan den framställning, som verkligen ingick till myndigheterna. Mörner inser säkert själv orimligheten i påståendet, att jag, som *funnit* och ingående *utnyttjat* Mannerhjertaakten, icke skulle ha uppmärksammat ett av dess omfångsrikaste dokument! Slutligen säger Mörner, att saken behandlats i akademien »auf deren ausdrücklichen Wunsch». Detta är rent nonsens! Akademien utlät sig nämligen icke på någons »Wunsch» utan först efter remiss och på Kongl. Maj:ts *befallning*. Varför Mörner följer detta i sin framställning och talar om en »Wunsch» i stället, det behåller han som en hemlighet för sig själv. På ytterligare två ställen (ss. 208, 232) anlägger Mörner kritiska synpunkter på uppsatser av mig. Tyvärr är hans kritik där lika litet sakligt grundad som i det här granskade avsnittet av arbetet. Ev. får jag tillfälle att återkomma härtill. Förutsättningen för en vederhäftig kritik, som leder forskningen framåt, är ju att man sätter sig in i vad saken gäller. Detta har Mörner ej gjort i ifrågavarande fall. Sådana ställen misspyrder därför hans avhandling, vilken eljest enligt min mening har åtskilliga och betydande förtjänster.

¹ Mannerhjertaakten. Skrivelserna finns även bland kommerskollegii koncept samt i avskrift i Kungl. bibliotekets handskriftsamling, sign. U 79 a (KB).

² Om denna sak se Diarium öfver Utländningar Åren 1817, 18, 19, 20 & 21: den 27/12 1817 nr 49, 50 och 51 (Ö.Å:s arkiv SSA), samt Müllers och Fehrs Aller Underdånigste Memorial, daterat den 26/2 1818: Biographica F5 (RA) och vidare Müllers uppgifter i skrivelser till Kongl. Maj:t den 30 april 1830. Härom mera i annat sammanhang! I sitt sällskap hade de två litograferna Fehrs son Gottlieb Ludvig (Louis) Fehr, som hos fadern utbildade sig i litograferingskonsten.

³ Se nyssnämnda Diarium!

få kvarbliva i riket och här få införa stentryckarkonsten. Härvid anförde de, att de voro preussiske konungens undersåtar och borgare i Berlin och att de hitkommit enligt kontrakt, som de slutit med generalmajor de Camps.¹ Denna Fehrs och Müllers ansökning inkom till Kongl. Maj:ts kansli den 2 mars,² och redan följande dag föredrogs den för Kongl. Maj:t, då nådigt bifall lämnades till ansökningen.³ Dagen därpå föll, som vi skola se, avgörandet i den åhlströmska privilegiesaken, varigenom vägen stod fri för den nya litografiska anstalten.⁴

Kommerskollegii här förut refererade remissutlåtande, som var daterat den 26 aug. 1817, inkom enligt diariet till Kongl. Maj:ts kansli den 17 sept.⁵ Den 8 därpå följande november remitterades akterna i målet till Åhlström för påminnelser⁶ Åhlström tog god tid på sig och var färdig med påminnelserna först i februari 1818. Den 8 febr. måste han inleverera handlingarna i ärendet till expeditionssekreteraren J. D. Valerius, som behövde dem för att förbereda föredragningen i allmänna beredningen. Åhlström fick emellertid återhämta handlingarna någon dag senare att ha dem till hands vid slutredigeringen av sina påminnelser.⁷ Vid handlingarnas inlevererande till kansliet den 8 februari funnos däribland såsom bilagor även en del musikalier, nämligen ett Åhlströmstryck 1818 ur Afzelius Folksånger, numrorna 7, 8, 9 och 10 av Musikaliskt Tidsfördrif för 1818 samt slutligen en musikside litografiskt provtryck, som på beställning av Mannerhjerta utförts de allra första dagarna i februari av de ovannämnda litograferna Fehr och Müller, vilka voro sysselsatta med att uppsätta den första litografiska anstalten i Stockholm.⁸ Den litograferade musiksidan — det första prov på litograferade noter i Sverige — bar rubriken »Variations Pour le Pianoforte sur un air de l'Opera Die Schweizerfamilie» och på sidans nedersta del fanns angivet, hur detta provnottryck tillkommit. Det var, står där, ett »Prof på Lithographiskt tryck, gjort i Stockholm i Februari Månad 1818 af Fehr & Müller på begäran af U. Em. Mannerhjerta»,⁹ och avsåg att ge

¹ Se nyssnämnda Aller Underdånigste Memorial!

² Civilexpeditionens ingående diarium den 2/3 1818 nr 180 (RA).

³ Protokoll över kammarärenden den 3/3 1818, 8:o (RA). Jfr Kammarexpeditionens registratur den 3/3 1818, där konstitutorialet finns intaget (RA).

⁴ Uppgiften i Sohlmans Musiklexikon (Bd II sp. 165) om ett »musiktryckeri Fehr» är gripen ur luften. Vad som upprättades var en litografisk anstalt under firma »Fehr & Müller», sedermera från den 1 maj 1819 ändrad till »C. Müller» (aldrig »Fehr»!), som bland mycket annat litografiskt arbete tryckte även noter!

⁵ Ingående diarium i handels- och finansärenden 1817 den 17/9 (RA).

⁶ Remisskrivelsen, undertecknad av expeditionssekreteraren J. D. Valerius, finns i Mannerhjertaakten (RA).

⁷ Se skrivelse från Åhlström till Valerius den 8/2 1818 i Mannerhjertaakten!

⁸ Här om mera i annat sammanhang!

⁹ Provtrycket ligger bilagt bland handlingarna i akten, och då dessutom liknande tryck finnas på Kungl. biblioteket, är det tydligt, att ett flertal avtryck tagits.

vederbörande möjlighet att jämföra Åhlströms tryck med inhemskt modernt nottryck. Åhlström hade nämligen antytt, att man icke i Sverige skulle kunna framställa ett så vackert litografiskt nottryck, som de utländska proven kunde låta förmoda.

Mannerhjerta, som i flera år såsom vi sett av ekonomiska skäl hållit sig tämligen passiv i nottryckerifrågan, hade sålunda funnit sig föranlåten att åter framträda, då nu saken blivit aktuell utan hans förskyllan. Ehuru hans ekonomiska ställning på våren 1817 varit så förtvivlad, att han t. o. m. satt på bysättningshäktet för skuld under sommarmånaderna maj—september, så satte han sig genom skrivelse den 6 okt. i förbindelse med den tyske musikförläggaren och nottryckaren Johann André i Offenbach, så snart han genom sin vän Pär Aron Borgs mellankomst återvunnit friheten, och begärde närmare upplysningar om det nyaste inom nottryckningstekniken. André svarade den 31/10, att han skulle stå till tjänst med »korrespondensundervisning» i ämnet, om han i förskott finge ett arvode på 70 dukater. Några så rikt flödande inkomster att han kunde gå med på sådana villkor ägde Mannerhjerta emellertid icke, och »korrespondensundervisningen» gick därför i stöpet.¹ Mannerhjerta synes dock nu ha fått kontakt med de Camps, och då man på högsta ort ville ha ett inhemskt prov på litografiskt nottryck till gen-drivande av Åhlströms antydan att gott dylikt tryck icke skulle kunna produceras inom landet, så blev det Mannerhjerta som i februari 1818 fick uppdraget att föranstalta om det här förut anförda provnottrycket på Fehr & Müllers stentryckeri. Kontakten med hovkretsarna förde dessutom inom kort till att Mannerhjerta erhöi ett statslån för ett eget stentryckeris upprättande i huvudstaden.²

Den 13 februari 1818 inkom Åhlström till Kongl. Maj:t med samtliga handlingar i ärendet jämte sina egna påminnelser.³ Åhlström anförde därvid beträffande anmärkningarna mot hans tryckeri bland annat, att svärtans för en tid dåliga beskaffenhet berodde på att tryckeriet vid

Björkboms påstående (a. a., s. 9), att provtrycket gjorts två månader innan Åhlströms privilegium utgick bygger på den helt grundlösa förutfattade meningen att privilegiet skulle upphöra våren 1818. Liksom Björkboms undersökning lider också G. Jungmarkers (a. a., s. 293) av samma grundlösa tro!

¹ Se Johann Andrés brev 31/10 1817, av vilket framgår att Mannerhjerta skrivit till honom den 6 oktober, sign. Ep M2 (KB). År 1818 utkom Seneefelders handbok i litografi, varigenom litografien blev så att säga var mans egendom.

² Här kan f. ö. erinras om att det första verkliga litografiska nottrycket i vårt land även bär Mannerhjertas namn. De första verkliga litograferade noterna — efter det ovannämnda provtrycket — voro kronprins Oscars sorgmarscher vid Carl XIII:s begravning, vilka utkommo från Fehr & Müllers litografiska anstalt de sista dagarna i april 1818. På titelsidan bära de den tryckta upplysningen, att de voro en »Edition par U. E. Mannerhjerta». Mannerhjertas roll som pionjär på detta område är således oomtvistlig.

³ Handels- och finansexpeditionens ingående diarium 1817 nr 1163 (RA).

krigsutbrottet 1813 hade ett alltför litet förråd av koppartryckssvärta och att man därför måst inköpa svärta av sämre kvalitet och använda denna i tryckeriet, om icke detta alldeles skulle nedlägga sin rörelse under kriget. Anmärkningarna mot papperet voro så till vida befogade, att han använt inhemskt papper, vilket icke hade samma prydliga utseende, som det vackrare och kostsammare utländska, men härigenom hade musikalerna stått till kundernas tjänst för ett billigare pris, än om utländskt materiel använts. Det borde dock icke ha varit ett fel av honom att han föredragit inhemsk vara framför utländsk. För framtiden ville han emellertid vid upplagornas tryckning framställa ett mindre antal exemplar på gott och dyrt utländskt papper för deras räkning, som ville ha sådana noter, och man finge då se, om avsättningen av dessa dyrare exemplar gjorde det möjligt att fortsätta med framställning av dylika noter. Påståendet att svenska kompositörer måst trycka utomlands sådana verk, som de velat få väl utförda, bemötte Åhlström med att hänvisa till att blott få arbeten och dessutom tämligen betydelselösa sådana blivit tryckta utomlands, nämligen i Köpenhamn, men att vad musikkännare för övrigt velat utgiva, tryckts hos honom beredvilligt och oklanderligt.¹ Musikaliska akademins framställning om nödvändigheten av ett nottryckeri med rörliga stilar bemötte Åhlström med att hänvisa till att han tryckt abboten Voglers arbeten och följaktligen visat, att han kunde åtaga sig tryckning av mycket svåra saker och att sålunda ett stiltryckeri alls icke vore nödvändigt.² Beträffande det litografiska nottrycket önskade Åhlström, att följande »considerationer» skulle övervägas:

- 1:o Ännu har *härstädes* ingen sådan utöfning af Stentrycket skedd, som bewisar dess duglighet och antaglighet framför min inrättning; än mindre har *här* föregått någon sådan undersökning, som kan stadga en öfvertygelse derom; utan grundar sig opinionen om Stentrycket på uppgifter i hitkomna utländske skrifter, men icke på *härstädes* med framgång gjorda och bevisade rön.
- 2:o Om äfven slika rön verkligen skulle hafva gjorts och lyckats; så bör icke dess mindre med facta bevisas, att detta not-tryck *här* utföradt, öfverträffar mitt i nytta och godhet, ty dessförinnan äger sökanden ej ens minsta sken af anledning, att begära rubbning i den rättighet, min tryckeri-inrättning äger.³

¹ Tryckning utomlands hade i själva verket varit mycket mer omfattande än vad Åhlström här låter påskina, och även andra musikmetropoler än Köpenhamn kunna härvid nämnas.

² I denna fråga talar Åhlström klart mot bättre vetande. Att i en lärobok ha en mängd notexempel, hopade på planscher i slutet, det måste självklart vara obekvämare och mindre ändamålsenligt än att som i utomlands tryckta läroböcker, utförda i stiltryck, ha dem anförda i sitt sammanhang i textframställningen.

³ Åhlströms framställning här är ett rent hån, ty ingen hade rätt att mot hans privilegium pröva det inhemska litografiska nottryckets konkurrenskraft. Åhlströms inskränkning i denna andra punkt om gjorda provtrycks godhet berodde helt säkert

- 3:o Ehuru icke något privilegium för Nottryckning *här* existerade, när jag för mitt företag ett sådant i underdånighet begärde, var jag ej dess mindre föranlåten att styrka, ej blott att arbetet var af mig gjordt samt godt och försvarligt, och till billigt pris, utan ock att upfinningen var åtminstone till *betydlig del min egen*. Nu har Cornetten Mannerhjerta ej med något af honom *här* gjordt Stentrycksarbete ännu bevisat hvarken dess godhet och duglighet eller dess lindriga pris; än mindre har han visat, att han till *minsta del* är deraf *upfinnare*, utan erkänner tvärtom, i likhet med Kongl. Musicaliska Akademien, att allt är af utländningar inventeradt. — Om nu jag var nödsakad att förete nyssberörde bevis, när jag *ingens rätt sökte kränka*, så läser väl Cornetten Mannerhjerta böra ännu fullständigare legitimera sig, innan han ens må bjuda till att kränka en annan medborgares ostridiga rätt.²
- 4:o Eders Kongl. Maj:ts öppna Bref och Nådiga Försäkran om en rättighet, en gång klart och bestämdt gifven, och 15 år derefter lika bestämdt confimerad, bör väl äga mer helgd och kraft, än att hvilken undersåte som helst må kunna tilltro sig att få den öfverända kastad, så snart han finner sin räkning dervid. Cornetten Mannerhertas underdåniga ansökning är ett försök, ej blott att skada mig och undergräfvat min rätt, utan äfven att förringa värdet, helgden och pålitligheten af Eders Kongl. Maj:ts Nådiga Försäkningar, och tvänne gånger fattade och tillkännagifne beslut.

Åhlström framhöll vidare, att det förhållandet att han icke ännu hade använt de nyaste tryckningsmetoderna i sitt tryckeri ingalunda kunde ge någon annan medborgare förevändning att trycka musikalier under utnyttjande av dessa metoder, eftersom hans privilegium icke var bundet vid något visst tryckningssätt utan generellt gällde alla nottryckningsmetoder utan undantag. Slutligen anförde han, att även om det betraktades som en likgiltig sak att han hade ostridig rätt till privilegium exclusivum på all nottryckning i landet, att hans egen och hans närmastes välfärd därav berodde, att han nedlagt stor kostnad och därför hade rättmätigt hopp att genom privilegiet få se sin möda och sina kostnader belöna, så vore det icke likgiltigt om det bleve bekant, att

på att i handlingarna i målet bilagts det ovan nämnda litografiska provtrycket, utfört på Mannerhertas uppdrag av den just vid denna tid under start varande stentryckerifirman Fehr & Müller. Provtrycket visade nämligen att notlitografi »även här» kunde åstadkommas!

² Till Åhlströms påstående att han skulle vara »upfinnare» bör erinras, att han ingenstädes och på någon enda punkt kunnat visa, eller ens sökt visa vad han upfunnit eller vari hans uppfinning skulle ha bestått. När han 1788 begärde sitt privilegium hänvisade han till att han under ett flertal år i följd drivit nottryckerirörelse, men någon uppfinning talade han icke om och presenterade han icke. Att han av Gustaf III erhöi sitt privilegium berodde icke på att han ansågs för upfinnare inom nottryckeribranschen utan på att han var kronprinsens lärare i musik och trogen gustavian. Att han kunde utge sådana fruktansvärda missfoster i notväg som det Mannerhjerta bifogat handlingarna, visar, att hans ekonomiska sinne var betydligt mera utvecklat än hans hederlighet, skicklighet och ansvarskänsla inför den musikaliska allmänheten.

Kongl. Maj:ts privilegier utan vidare kunde brytas eller kullkastas, ty då komme ingen att befatta sig med nya och kostsamma inrättningar, om än aldrig så nyttiga, eftersom vem som helst skulle kunna ta upp samma verksamhet och konkurrera ut intitivtagaren, vars kostnader därmed skulle vara och förbliva oersatta. Ett privilegium måste för samhällsordningens skull vara så pålitligt att man verkligen kunde trygga sig därvid, menade Åhlström.¹

Samma dag som Åhlström inkom med dessa sina påminnelser, den 13 februari 1818, föredrogs ärendet i rikets allmänna ärendens beredning. Där voro meningarna mycket delade. Expeditionssekreteraren Skogman, som var föredragande, refererade först ärendets föregående behandling och gång och de olika utlåtandena samt yttrade därpå för egen del: »Då de för Krigsrådet Åhlström den 10:de April 1788 och 20 Maji 1803 utfärdade Kongl. Resolutioner på Privilegium exclusivum till Musicaliers graverande eller tryckande, icke innehåller någon beskrifning på den method, som han dervid eger begagna; så finner Föredraganden i underdånighet ordalydelsen i högstberörde Kongl. Resolutioner böra så förstås, att Musicaliers graverande har afseende på sjelfva sättet till Notplåtarnes förfärdigande, och Musicaliers tryckande endast på deras afdragning efter plåtarna, i följd hvaraf ingen må, så länge det Åhlström förunnade Privilegium ännu är gällande, *gravera* Notplåtar i hvad ämne som helst, eller efter sådane graverade plåtar Musicalier afdraga. Deremot anser Föredraganden för sin underdåniga del Åhlströms Privilegium icke böra hindra Sökanden Mannerhjerta, eller hvar och en annan, att med rörliga stilar i vanlig Boktryckeri-väg, eller efter någon annan method, som icke kan hänföras under graverandet af Notplåtar, åstadkomma Musicalier, helst desse Methoder icke voro i Riket införde, då Åhlströms Privilegium beviljades, och han vid Musicaliers utgifvande af dem sig aldrig begagnat samt Musicaliska Akademien intygat, att hans Nottryckeri i dess närvarande skick mindre väl uppfyller Musikälskares fordran och behof.» Krigsrådet Stolpe — Åhlströms ämbetsverkskollega — däremot »fann i underdånighet, att det Åhlström i Nåder förunnade och ännu fortfarande Privilegium exclusivum, till Musicaliers graverande eller tryckande, hvarken vore inskränkt till viss method eller förknippadt med några villkor för dess bibehållande, och kunde, med tillbörligt afseende å den vunna uteslutande rättens helgd, icke i underdånighet tillstyrka Nådigt bifall till ifrågavarande underdåniga ansökning» av Mannerhjerta. Kanslirådet Netzler förenade sig med Skogman, »men med det tillägg, att ingen må efter annan method utgifva de Musicaliska stycken, som ifrån Åhlströms Nottryckeri redan utkommit, eller härefter utkomma under den åter-

¹ Åhlströms påminnelser finnas nu bevarade i den här flerstädes nämnda Mannerhjertaakten (RA).

stående tiden af hans Privilegium». Med krigsrådet Stolpe förenade sig vice presidenten Sandels och statssekreteraren Lundeborg, under det att vice presidenten Iserhjelm förenade sig med föredraganden.¹ I beredningen stodo alltså tre röster mot tre, och något till- eller avstyrkande kunde följaktligen icke göras, utan de skiljaktiga vota skulle föredragas för regeringen.

I regeringen avgjordes ärendet den 4 mars 1818, sedan de ovan omnämnda tyska litograferna Fehr och Müller föregående dag såsom vi sett erhållit tillstånd att anlägga en litografisk anstalt, vårt lands första, i huvudstaden. Statssekreteraren Klintberg föredrog inför Kongl. Maj:t Mannerhjertas ansökan att utan hinder av Åhlströms privilegium få inrätta ett nottryckeri, varvid sökanden ämnade använda de i senare tider uppfunna metoder för sådana tryck. I anledning härav förklarade Kongl. Maj:t, »att det, genom Kongl. Resolutionen af den 10 April 1788, Krigs Rådet Åhlström beviljade privilegium exclusivum på Musikaliers graverande eller tryckande, hvilket, genom Kongl. Resolutionen af den 20 Maji 1803, blifvit förlängdt, icke kunde hafva afseende på sådane metoder till musikaliers åstadkommande, hvilka ej voro här i Riket kände eller införde, då Högstberörde privilegium först utfärdades. I följd hvaraf och då Kongl. Maj:t af Musikaliska Academiens i detta mål afgifne underdåniga yttrande, fann, att de så kallade Stereotypiske och Litographiske methoderne till noters tryckande icke vid nämnde tid voro härstädes kände eller införde, pröfvar Kongl. Maj:t skäligt tillika i Nåder förklara, att det hädanefter skall vara så väl Mannerhjerta, som hvar och en annan fritt och obetagit, att åstadkomma Musikalier efter desse metoder, af hvilka Åhlström ej heller hitintills vid sitt Nottryckeri sig begagnat».²

Därmed var det långslitna och sedan nio år vilande ärendet klart. Åhlström hade sitt privilegium exclusivum på *graverade* noter kvar ända till 1823, då privilegietiden äntligen gick till ända,³ men not-

¹ Protokoll i rikets allmänna ärendens beredning: Handels- och finansärenden den 13 febr. 1818: 9:o (RA). Vid Skogmans resonemang bör man erinra sig att kgl. resolutionen den 10/4 1788 talar om privilegium »uppå Musicaliers graverande eller tryckande» och prolongationen den 20/5 1803 om »förlängning å förberörde till Musicaliers gravering och tryckning honom meddelte Privilegium Exclusivum», vilket sistnämnda uttryckssätt ger stöd åt Skogmans tolkning. Uttryckssättet i 1788 års resolution är däremot svårare att bibringa i överensstämmelse därmed, men Skogman har tydligen uppfattat resolutionen av 1803 som en förklaring till det ursprungligen utfärdade privilegiet. — Beredningens protokoll stavas än med v, än med w.

² Statsrådsprotokoll i handels- och finansärenden den 4 mars 1818, 10:o (RA).

³ Åhlströms påstående att intet privilegium för nottryckning existerade, då han 1788 erhöill sitt, är icke överensstämmande med sanningen. Då var nämligen ännu i kraft Henrik Fougts privilegium på nottryckning med lösa stilar, utfärdat 1764 på 25 år. Det utgick först 1789. Nottryckning med lösa stilar kunde följaktligen icke höra till Åhlströms privilegium av 1788. Om Henrik Fougts privilegium och musik-

tryckning enligt metoder, som uppfunnits efter privilegiets utfärdande, lämnades fri och till allmänt bruk. Graverade musikalier utgavos av Åhlström även efter 1823 ända till 1834 — huvudsakligen var det fråga om Musikaliskt Tidsfördrif — men denna föråldrade metod användes icke under denna tid av några andra tryckerier. Åhlströms hårda och fördärvbringande grepp över svenskt musikliv var till ända.¹

SUMMARY

The composer O. Åhlström, who in 1788 obtained a »privilegium exclusivum» for 20 years for the engraving and printing of music, had in 1803 this privilege prolonged by 15 years. The dealer in music U. E. Mannerhjerta then got the idea that the privilege could not comprise such newer printing methods which had been invented *after* the issue of the privilege. Mannerhjerta therefore in 1809 applied to the Government for the right to print notes according to the stereotypic and lithographic methods. The author follows the treatment of the question before the courts of first and further instances until the 4th of March 1818, when the Government gave Mannerhjerta and every one else the right, independent of the privilege of Åhlström, to print notes according to the above-mentioned new methods, which had not been known at that date, when the privilege resolutions for Åhlström were issued.

tryckeri se Wiberg, A., Ur det svenska musiktryckets historia. Henrik Fougts musiktryckeri: Nordisk Boktryckarekonst, årg. 1949 häfte 7, s. 211 ff. samt årg. 1950 häfte 3, 4 och 7, s. 78 ff. 119 ff. och 215 ff. — Tobias Norlinds tro att Åhlströms privilegium upphörde att gälla 1818 (STM 1926, s. 16 — samma felaktiga uppgift ännu i Sohlmans Musiklexikon Bd III sp. 1279 —) eller 1819 (Norlind-Trobäck, Kungl. hovkapellet historia 1526—1926, Stockholm 1926, s. 144) är givetvis ogrundad. Det var blott räckvidden av privilegiet, som fixerades 1818. Likaså ogrundad är uppgiften i Sohlmans Musiklexikon (Bd II sp. 312 och Bd III sp. 1278) att Henrik Fougts skulle ha fått sin ansökning om »privilegium på nottryck med gjutna typer» avslagen.

¹ Sedan stentryckerifirman Fehr & Müller redan 1818 tryckt ett flertal litograferade musikalier, började från och med 1819 en allt mer och mer rikt flödande ström av noter att välla fram från denna och från andra inom kort uppblomstrande litografiska anstalter. — Beslutet den 4 mars 1818 är att betrakta som en Carl Johans personliga insats till musiklivets fromma.